

ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАЪЛИМ

2

2020

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Шарипов К.А., Исмаилова Н.С. Тўхтаев К.Қ.	Вазиятли марказ иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида олий таълим сифатини ошириш омили сифатида.....	6
Абдувоҳидов А.А., Мухаметов А.Б., Бердиев Ғ.И., Тошбоев Б.Б.	Ташқи ҳавф таҳдиди шароитида электр энергетика тармоғининг долзарб муаммолари.....	9
	Рақамли иқтисодиёт миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантиштиришнинг муҳим шарт сифатида.....	16

МАКРОИҚТИСОДИЙ СИЁСАТ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

Усманов А.С.	Научные основы формирования и использования макроэкономических инструментов регулирования экономики.....	23
Ахмедиева А.Т.	Развитие сектора лизинговых услуг и его взаимосвязь с макроэкономической политикой.....	28

БАНК ИШИ БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

Бўрибоев Э.Н. Абдувоҳидов А.А.	Миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантиришда пул-кредит сиёсатининг самарадорлигини ошириш йўллари.....	34
-----------------------------------	---	----

ИННОВАЦИЯ ВА ИНВЕСТИЦИЯ ИННОВАЦИИ И ИНВЕСТИЦИИ

Султанов М.А.	Пенсия фонди портфели активларини молиявий инструментлар ёрдамида диверсификациялаш хусусиятлари.....	40
Абдукаҳарова С.А.	Ўзбекистон ҳудудлари иқтисодиётини инновацион ривожлантиришнинг замонавий институционал жиҳатлари.....	45
Шамсуддинов Н.Н.	Минтақаларнинг инновацион салоҳиятини баҳолаш бўйича ижтимоий тадқиқот усуллари.....	48
Тиллаева Б.Р. Зулунова Ф.А.	Инвестициявий салоҳият тузилмаси ва шакллантириш омиллари..	51
	Привлечение иностранных инвестиций в создании новых рабочих мест в Республике Узбекистан.....	57

МЕНЕДЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Рахматов З.Н.	“Ўзтемирйўлйўловчи” АЖ маркетинг коммуникацияларининг самарадорлигини оширишда мақсадли бозорни сегментлаш.....	62
---------------	---	----

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, АУДИТ БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ, АУДИТ

Калонов М.Б.	Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни халқаро стандартларга мослаштириш масалалари.....	67
Урманбекова И.Ф.	Ишлаб чиқариш харажатлари таҳлилини такомиллаштириш масалалари.....	75
Костаев У.У.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ҳўжалик юритувчи субъектларда бошқарув ҳисобини ташкил қилиш.....	81
Тожибоева Ш.А., Тошпўлатова Ғ.Б.	Молиявий натижалар аудити сифатини оширишда иқтисодий таҳлилдан аудит воситаси сифатида фойдаланиш.....	86

МОЛИЯ ВА СОЛИҚЛАР ФИНАНСЫ И НАЛОГИ

Наимов Ш.Ш. Зайнутдинова У.Д., Халикулова Ш.У.	Давлат қарзи сиёсатининг илмий-назарий ва концептуал асослари. Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш бозорида халқаро стандартларни жорий қилиш ва такомиллаштириш йўналишлари (суғурта хизматлари мисолида).....	93
Джумаев С.Ҳ., Гулмуродов К.А.	Давлат молиясини оқилона ташкил этишда давлат-бюджет сиёсатини такомиллаштириш масалалари.....	97
		101

САНОАТ ИҚТИСОДИ ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Хомидов С.О.	Фармацевтика саноати ишлаб чиқаришидаги таркибий ўзгаришлар ва уларни баҳолаш.....	105
--------------	--	-----

ФАРМАЦЕВТИКА САНОАТИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШИДАГИ ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАР ВА УЛАРНИ БАҲОЛАШ

Хомидов Соҳибмалик Олимович –
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
“Эконометрика” кафедраси, PhD, катта ўқитувчи

Аннотация: Мазкур мақола фармацевтика саноати ишлаб чиқаришидаги таркибий ўзгаришларни баҳолаш масаласига бағишланган. Саноат ишлаб чиқаришидаги таркибий ўзгаришларни баҳолашда мутаносиблик коэффициентини ва такомиллаштирилган Lilien индексидан фойдаланилган. Дастлаб мақолада мавзуга оид илмий манбаларнинг қисқача тавсифи, сўнгра тадқиқот методологияси ва эмпирик таҳлил натижалари келтирилган. Мақоланинг сўнгига олинган барча натижалар умумлаштирилган.

Таянч сўзлар: фармацевтика саноати, таркибий ўзгариш, иқтисодий ўсиш, мутаносиблик коэффициентини, Lilien индекси.

Аннотация: Данная статья посвящена проблеме оценки структурных изменений в производстве фармацевтической промышленности. При оценке структурных изменений в промышленном производстве использовались коэффициент пропорциональности и модифицированный индекс Лилиена. Вначале в статье дается краткое описание научных источников по данной теме, затем приводятся результаты исследования методологии и эмпирического анализа. Полученные результаты обобщены и даны соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: фармацевтическая промышленность, структурные изменения, экономический рост, коэффициент пропорциональности, индекс Лилиена.

Abstract: This article is devoted to the problem of assessing structural changes in the production of the pharmaceutical industry. The proportionality coefficient and the modified Lilien index were used to evaluate structural changes in industrial production. First, the article provides a brief description of scientific sources on this topic, then the results of research methodology and empirical analysis. The obtained results are summarized and appropriate recommendations are given.

Key words: pharmaceutical industry, structural change, economic growth, proportionality coefficient, Lilien-index.

Кириш. Кўп сонли тадқиқотларда қайд этилишича, фармацевтика тармоғи қатор омилларга боғлиқ ҳолда иқтисодиётнинг ривожланишида жуда муҳим ўрин тутди. Биринчидан, мазкур тармоқ R&D (Research and Development) секторида янги маҳсулотларнинг ҳаракатланиши ва илмий ишланмаларнинг динамиклиги билан, иккинчидан аҳоли саломатлиги ва турмуш даражасига бевосита таъсири билан, учинчидан, ушбу тармоқ ривожланиши орқали аҳолининг барча қатламларини ижтимоий ҳимоялаш имкониятининг мавжудлиги билан иқтисодий тараққиётга кучли таъсир этади[1].

Ўз навбатида ушбу тармоқнинг юқори даражадаги фан сиғимкорлиги ва мазкур тармоқда илғор технологияларнинг қўлланилиши, илмий фаолият соҳаси, кимёвий ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалиги ҳамда машинасозлик тармоқларининг ривожланишини рағбатлантиради[2].

Бугунги кунда сифатли фармацевтик маҳсулотлар ва препаратларга бўлган аҳоли эҳтиёжларининг жадал суръатлар билан ўсиб ва таркибининг мунтазам равишда янгиланиб бораётганлиги, жаҳон иқтисодиётида кечаётган шиддатли инновацион жараёнлар ҳамда давлатларaro иқтисодий рақобатнинг кескинлашуви, ўзгарувчан бозор конъюнктурасига мос келувчи фармацевтик маҳсулотлар ва препаратлар ишлаб чиқаришнинг самарали тузилмасини шакллантириш ва шу йўл орқали тармоқда муҳим таркибий сиёсат олиб бориш, бугунги кунда долзарб иқтисодий вазифалардан бири ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам ушбу тармоқнинг шаклланган ишлаб чиқариш таркибини баҳолаш, мазкур таркибга баҳо беришда ундаги улушларнинг шаклланиш қонуниятларини тадқиқ этиш, жуда муҳим ўрин тутди ҳамда фармацевтик маҳсулотлар ишлаб чиқариш таркибида мақбул мутаносибликни шакллантириш тармоқда самарали таркибий сиёсат олиб боришнинг асосий шарти ҳисобланади.

Ўз навбатида миллий иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, хусусан, мамлакатимиз юқори технологияли тармоқларида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш каби масалаларга алоҳида эътибор мавжуд бўлиб, бунда юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни

жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали саноатни янада модернизация ва диверсификация қилиш каби вазифаларни амалга ошириш алоҳида иқтисодий аҳамият касб этади[3].

Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, фармацевтика саноати ишлаб чиқаришидаги таркибий ўзгаришларни тадқиқ этиш долзарб илмий масала бўлиб, шунинг учун ҳам мазкур мақолада ушбу тармоқдаги таркибий ўзгаришларни баҳолаш ва ундаги муҳим миқдорий ўзгаришларни чуқур тадқиқ этиш масалаларига асосий эътибор қаратилган. Мақолада фармацевтика саноати ишлаб чиқаришидаги таркибий ўзгаришларни баҳолаш масаласи “мутаносиблик коэффициенти” ҳамда “таксимллаштирилган Lilien индекси” каби усуллар ёрдамида амалга оширилган.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Илмий изланишларимизнинг кўрсатишича, фармацевтика саноатидаги таркибий ўзгаришларни миқдорий баҳолаш масалалари ва унинг иқтисодий жиҳатлари етарлича тадқиқ этилмаган. Бироқ, миллий иқтисодиёт ва унинг тармоқ таркибида кечаётган таркибий ўзгаришлар ҳамда уларнинг келиб чиқиш сабаблари қўйилаётган масалага нисбатан чуқурроқ ёритилган.

Айтиш ўринлики, кўпгина тадқиқотларда “таркибий ўзгариш” тушунчасига нисбатан статистик ёндашувлар жуда кенг тарқалган. Айниқса, бундай ёндашувлар Л.Казинец, К.Гатев, А.Салаи, В.Рябцев, С.В.Куришева асарларида жуда кенг ўрин эгаллаган бўлиб, бунинг асосий сабаби иқтисодий ҳодисаларнинг макон ва замондаги ўзгаришларини тадқиқ этиш статистика фанининг асосий предмети эканлигидадир.

Хусусан, Л.Казинецнинг фикрича, тўплам алоҳида унсурларини ифодаловчи улушларнинг вақт мобайнида ўзгариши, таркибининг ўзгаришини, яъни таркибий силжишларни билдиради [4].

“М.Лендесменнинг фикрича, таркибий ўзгариш ва таркибий ўсиш тушунчаси икки турда амалга ошади. Биринчиси - таркиблар тузилиши ўзгариши, яъни ишлаб чиқариш, иш билан банд кишилар сони, экспорт, импорт ва ҳоказолар. Иккинчиси – таркиблар аро муносабатлардаги ўзгаришлар, ишлаб чиқариш ва ишчи кучи орасидаги алоқалар ёки тўғридан - тўғри инвестициялар, импорт - экспорт динамикаси ва бошқалар. Тарки-

бий ўзгариш иқтисодий тизимларнинг сифати яхшиланишини ва тадрижий ривожланишини ифодалайди. Одатда иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар технологик ва маъмурий ўзгаришларда кузатилади. Иқтисодиётнинг муҳим омилларидан бўлган технологиялар, саводхонлик даражаси ва институционал бирликлар иқтисодий ўсишнинг таркибий жиҳатларига жиддий таъсир ўтказди”[5].

Таркибий ўзгаришлар ва уларнинг миллий иқтисодиётга таъсири А.Льюис тадқиқотларида ҳам ўз аксини топган бўлиб, унинг илмий изланишларида иқтисодиётнинг икки йирик, яъни аграр ва саноат тармоқлари кўриб чиқилади. Льюиснинг фикрича, аграр тармоқда ишчи кучи таклифи юқори бўлиб, унинг бир қисмини саноат тармоғига қайта тақсимлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади ва шу йўл орқали иқтисодий ўсиш суръатини тезлаштиришга эришиш мумкинлиги қайд этилади.

А.Льюис тадқиқотларида иқтисодий ўсиш икки турга ажратилади ва саноат тармоғи унинг асосий манбаи сифатида изоҳланади. Мазкур тармоқда кўшимча ишчи кучидан фойдаланиш иқтисодий ўсишни таъминловчи асосий механизм деб қаралади. Шунинг учун ҳам унинг изланишларида ишчи кучи реал иш ҳақи функциясининг аргументи ҳисобланади[6].

А.Льюиснинг ушбу тадқиқотига айнан ўхшаш бўлмасада, бироқ унинг илмий тадқиқотлари мазмунига қайсидир маънода яқин бўлган илмий изланишларни Э.Энгель тадқиқотларида учратиш мумкин. Айниқса, Энгелнинг биринчи қонунига кўра, “уй хўжаликларининг даромадлари ошиб борган сайин, уларнинг истеъмоли таркибида озиқ - овқат (аграр маҳсулотлар) маҳсулотларига бўлган харажатлар камайиб боради”[7].

Энгелнинг мазкур қонуни уй хўжаликлари истеъмолидаги таркибий ўзгаришларни ифода этаётган бўлсада, бироқ унинг иқтисодий оқибатлари миллий иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг турлича бўлиш сабабларини изоҳлаб беришга хизмат қилади. Чунки, олимнинг фикрига кўра, уй хўжаликларининг даромадлари ошиб борган сайин, уларнинг истеъмоли таркибида қимматбаҳо товар ва хизматларга бўлган харажатларнинг улуши ортиб боради. Бу эса оқибатда қимматбаҳо товар ва хизматлар яратаётган тармоқларнинг ўсишини рағбатлантиради.

Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг микроиқтисодий жиҳатларини изоҳлаб беришда Энгель каби Торнквистнинг хизматларини ҳам юқори баҳолаш мумкин. Айнан у томонидан яратилган турли товар гуруҳлари учун истеъмолчиларнинг даромадлари ва шу орқали турли товар гуруҳларига намоён бўладиган талаб миқдори ўртасидаги ўзаро боғлиқликларни ифода этиб берувчи талаб функцияларининг яратилиши, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ҳамда иқтисодиёт тармоқларининг турлича ривожланиш сабабларининг айрим жиҳатларини ойдинлаштиришга катта ёрдам беради. Айниқса, унинг талаб функцияларидаги регрессия коэффициентларининг қийматларини эмпирик йўллар орқали аниқланиб олиниши, турли саноат товарларига талабнинг намоён бўлиши орқали миллий иқтисодиётдаги тармоқ ва соҳаларнинг келгуси ривожланиш истиқболларини олдиндан айтиб бериш имконияти пайдо бўлади [8].

Иқтисодий ривожланиш даражаси тўғридан - тўғри саноатнинг технологик таркиби билан боғлиқ эканлиги илк бора К.Кларк тадқиқотларида ўз аксини топган. Унинг тадқиқотларига кўра, юқори ривожланишга эга бўлган мамлакатларда юқори технологияли (металлургия, машинасозлик, транспорт ва алоқа воситаларини ишлаб чиқариш, кимё ва нефт - кимё ишлаб чиқариш) ишлаб чиқаришларнинг улуши юқори эканлиги

қайд этилади [9].

Британиялик иқтисодчи Н.Калдор биринчилардан бўлиб, мамлакатдаги қайта ишловчи саноатнинг ўсиш суръати узоқ муддатли иқтисодий ўсиш суръатининг аргументи эканлигини тадқиқ этгани ҳолда, қайта ишлаш ҳажми ва иқтисодий ўсиш суръатлари ўртасида ўзаро ижобий корреляция мавжуд эканлигини аниқлади [10].

Унинг кейинги илмий тадқиқотлари, мамлакатдаги қайта ишлаш ҳажмининг ўсиш суръати ва қайта ишловчи саноат тармоқларида меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръати ўртасида ижобий корреляция мавжуд эканлигини ҳамда қайта ишловчи саноатнинг технологик даражаси ундаги меҳнат унумдорлиги ўсишининг асосий манбаи эканлигини тасдиқлади.

Қуйида юқоридаги илмий тадқиқотларнинг мантикий давоми сифатида иқтисодиётнинг энг юқори технологияли тармоғи ҳисобланган фармацевтика саноати ишлаб чиқаришидаги таркибий ўзгаришларни миқдорий баҳолаш масаласи кўриб чиқилади.

Тадқиқот усуллари. Иқтисодий адабиётларда таркибий ўзгаришларни баҳолаш ва тавсифлаш масаласида турлича ёндашувлар мавжуд. Бизда қаралаётган жараёнда тадқиқот хусусиятини инобатга олган ҳолда П.Ватник томонидан таклиф этилган “мутаносиблик коэффициенти” қўлланилади ва у қуйидагича аниқланади [11].

$$\text{Prop} [X, Y] = \frac{\left(\sum_i X_i Y_i \right)^2}{\left(\sum_i X_i^2 \right) \left(\sum_i Y_i^2 \right)} \quad (1)$$

П.Ватникнинг “мутаносиблик коэффициенти” турли таркиб ёки тўпламларни баҳолаш имкониятини беради ва ушбу коэффициент қуйидагилар билан характерланади:

■ ихтиёрий $a, b > 0$ учун,
 $\text{Prop} [aX, bY] = \text{Prop} [X, Y]$ тенглик ўринли бўлади;

■ мутаносиблик коэффициентининг барча мумкин бўлган қийматлари $0 \leq \text{Prop} [X, Y] \leq 1$ оралиқда ётади.

Мутаносиблик коэффициенти, мазмунан эталон ва баҳоланаётган таркиблар ўртасидаги яқинликнинг сонли ўлчовини ўзи-

да ифода этади. Агар улар тўлиқ ўхшаш бўлса, у ҳолда $\text{Prop} [X, Y] = 1$ бўлади.

Бироқ, юқоридаги тадқиқотда “эталон таркиб” ёки “эталонлик” мезони тушунчаларига нисбатан етарлича назарий изоҳлар берилмаган [11].

Айнан, юқоридаги (1) формула Е.Горлова тадқиқотларида ҳам учрайди ва бунда x_i - i - чи тармоқнинг баҳоланаётган мамлакат ЯИМдаги улуши, y_i - эса, худди шу i - чи тармоқнинг эталон таркибли ЯИМдаги улуши сифатида қайд этилган. Мазкур тадқиқотда ҳам эталонлик ва “эталон мамлакатлар” тушунчаларига нисбатан етарлича изоҳлар берилмаган. Бироқ, ушбу тадқиқотда “ИХРТ

(Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти) мамлакатлари” бўйича шакллантирилган миллий иқтисодиётнинг тармоқ таркиби эталон таркиб сифатида қабул қилинган[12].

Е.Б.Олейник илмий изланишларида юқорида қайд этилган (1) формула бўйича x ва u ўзгарувчилар вақтнинг турли моментларидаги таркибнинг ҳолатини ифодаловчи мос кўрсаткичлар ҳисобланади ва бунда мутаносиблик коэффициенти таркибий характерга эга эканлиги ҳамда у ўзгарувчиларнинг ўзаро мутаносиблик даражасини аниқлаб бериши таъкидланади[13].

Муаллиф фикрича, юқорида қайд этилган “эталон таркиб” бу - “самарали шакллантирилган таркиб” бўлиб, баҳоланаётган барча таркиблар у билан солиштирилиб кўрилади ва мутаносиблик коэффициентининг

$$LI_{s,t} = \sqrt{\sum_{i=1}^n x_{[u]} \cdot \left(\ln \frac{x_{[u]}}{x_{[s]}} \right)^2}, \quad x_{[s]} > 0, \quad x_{[u]} > 0 \quad (2)$$

Бунда, $x_{[s]}$ ва $x_{[u]}$ - i фармацевтик маҳсулот ёки препаратнинг s ва t даврларда жами асосий фармацевтик маҳсулот ва препаратлар ҳажмидаги улушлари бўлиб, LI индекси қуйидан “0” билан чегараланади. Агар мазкур индекс “0” қиймат қабул қилса, у ҳолда қаралаётган даврда ушбу ишлаб чиқариш тузилмасида ҳеч қандай таркибий ўзгариш содир бўлмаганлигини билдиради.

Шунингдек, мазкур индекс таркибдаги улушларнинг ҳажми ва дисперсия ўлчовини

$$MLI_{s,t} = \sqrt{\sum_{i=1}^n x_{[s]} \cdot x_{[u]} \cdot \left(\ln \frac{x_{[u]}}{x_{[s]}} \right)^2}, \quad x_{[s]} > 0, \quad x_{[u]} > 0 \quad (3)$$

Агар, $\log_c \left(\frac{a}{b} \right) = \log_c a - \log_c b$ тенглик-

$$MLI_{s,t} = \sqrt{\sum_{i=1}^n x_{[u]} \cdot x_{[u]} \cdot (\ln x_{[u]} - \ln x_{[s]})^2}, \quad x_{[s]} > 0, \quad x_{[u]} > 0 \quad (4)$$

Бунда, $x_{[s]} > 0, x_{[u]} > 0$ ва $\sum_{i=1}^n x_{[u]} = 1 \forall t$ [16].

Тадқиқотларда мазкур индекснинг 0 ва 1 оралиғида ўзгариб туриши қайд этилади. Агар натижа қанчалик 0 га яқин жойлашса, у ҳолда таркибда аҳамиятли ўзгариш йўқлиги, агар натижа қанчалик 1 га яқинлашса, у ҳолда таркибда юқори ўзгаришлар содир бўлганлиги таъкидланади[17]. Бироқ, айрим

олинган эмпирик қийматларига қараб туриб, баҳоланаётган таркиблар қай даражада “самарали шакллантирилган таркиб”га нисбатан мутаносиб эканлиги тўғрисида аниқ илмий хулоса қилинади.

Бизда эса, юқоридаги тадқиқотлардан фарқли ўлароқ, “эталон таркиб” вазифасини тадқиқот давридаги (2013-2018 йиллар) алоҳида йиллик фармацевтик маҳсулотлар ва препаратлар ишлаб чиқариш ҳажмларининг жами асосий фармацевтик маҳсулотлар ва препаратлар ишлаб чиқариш ҳажмидаги улушларининг ўртачасидан ташкил топган таркиб бажаради.

Таркибий ўзгаришларни баҳоланишнинг навбатдаги муҳим усулларида яна бири бу - “Lilien индекси” бўлиб, у қуйидагича аниқланади [14]:

ҳам ҳисобга олади [15].

Бироқ, Dietrich ўз тадқиқотларида Lilien индексида $SCI_{[s,t]} = SCI_{[t,s]}$ (SCI - таркибий ўзгаришлар индекси (structural change index)) ҳамда $S_{[s,t]} \leq S_{[t,s]} + S_{[s,t]}$ ($s < q < t$) шартларнинг бузилишини қайд этади ва шунинг учун ҳам такомиллаштирилган Lilien индекси (MLI) қўлланилади [14]:

ни эътиборга оладиган бўлсак, у ҳолда (3) формулани қуйидагича ҳам ёзиш мумкин:

манбаларда мазкур индекснинг 0 ва 100 оралиғида ҳам ўзгариши қайд этилиб, унинг 0 қиймат қабул қилиши таркибий ўзгаришлар мавжуд эмаслигини, 100 қийматнинг қабул қилиниши эса, акс таркибий ўзгаришни ифода этиши қайд этилса[18], айрим манбаларда эса, ушбу индекснинг минимал қиймати 0

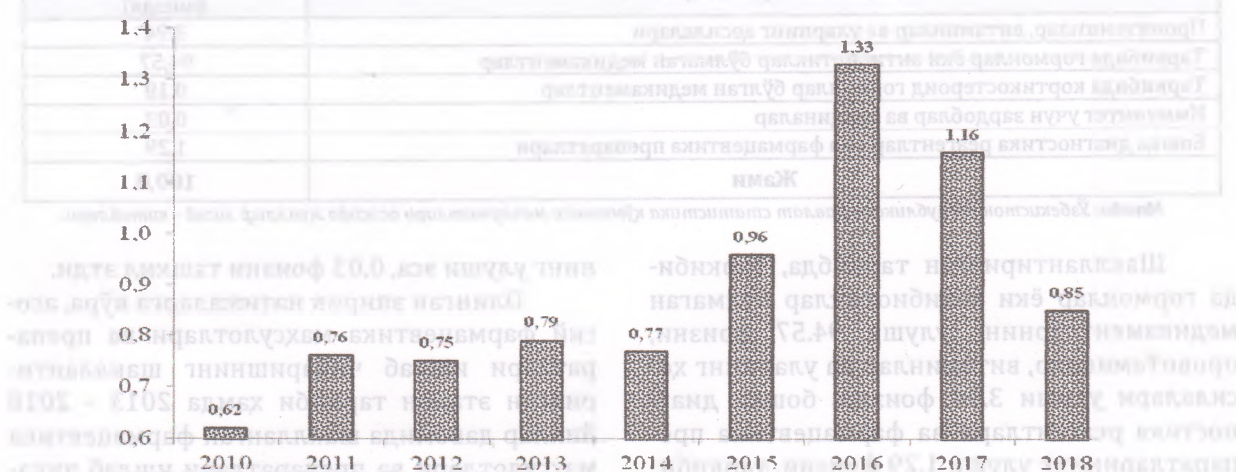
га тенг эканлиги ҳамда унинг юқори чегараси эса мавжуд эмаслиги таъкидланади [19].

Nishi ўз тадқиқотларида *MLI* қийматларининг паст бўлиши таркибий ўзгаришларнинг секин суръатларда бораётганлигини, унинг юқори қийматлари эса, таркибий ўзгаришларнинг юқори суръатларда бораётганлигини таъкидлайди [20].

Таҳлил ва натижалар. Таҳлилларга кўра, 2010 - 2018 йиллар оралиғида ишлаб чиқарадиган саноат (қайта ишловчи саноат) таркибида асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг улуши турлича ривожланиш тенденциясига эга бўлди. Мазкур йиллар давомида ушбу

турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг жами ишлаб чиқарадиган саноатдаги улуши 0.62-1.33 фоиз оралиғида тебраниб турди.

2010-2018 йиллар оралиғида қайта ишловчи саноат маҳсулотлари таркибида асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг улуши ўзининг энг қуйи кўрсаткичини 2010 йилда (мазкур таркибдаги улуши 0.62 фоиз) ташкил этган бўлса, 2016 йилда эса, мазкур таркибда ушбу маҳсулотлар ва препаратлар ишлаб чиқариш энг юқори кўрсаткични ифода этгани ҳолда унинг қиймати 1.33 фоизни ташкил этди (1-расм).

1-расм. Ишлаб чиқарадиган саноат таркибида асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг улуши (фоизда)

Манба: Ўзбекистоннинг йиллик статистик тўплами 2010-2018. Тошкент-2019. 113-б, маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибида 2013-2016 йиллар оралиғида провитаминлар, витаминлар ва уларнинг ҳосилалари улушининг ўсиш тенденцияси кузатилган бўлса, мазкур давр мобайнида таркибида гормонлар ёки антибиотиклар бўлмаган медикаментлар улушининг пасайиш тенден-

цияси кузатилди. 2013-2015 йиллар давомида фармацевтик маҳсулотлар ишлаб чиқариш таркибида диагностика реагентлари ва фармацевтика препаратлари улушининг ўсиш тенденцияси кузатилган бўлса, 2016 йилдан бошлаб мазкур маҳсулотларнинг улуши ушбу таркибда пасайиш тенденциясини ифода этди (1-жадвал).

1-жадвал

Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибидаги ўзгаришлар (жамига нисбатан фоизда)

Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркиби	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Провитаминлар, витаминлар ва уларнинг ҳосилалари	1,79	2,17	4,83	13,51	0,77	0,54
Таркибида гормонлар ёки антибиотиклар бўлмаган медикаментлар	96,80	96,13	93,29	84,51	98,15	98,55
Таркибида кортикостероид гормонлар бўлган медикаментлар	0,02	0,03	0,03	0,22	0,40	0,37
Иммунитет учун зардоблар ва вакциналар	0,02	0,03	0,02	0,02	0,03	0,05
Бошқа диагностика реагентлари ва фармацевтика препаратлари	1,36	1,64	1,83	1,74	0,65	0,48
Жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Манба: Ўзбекистоннинг йиллик статистик тўплами 2010-2018. Тошкент-2019. Б.124-125., маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибида энг катта улушни таркибида гормонлар ёки антибиотиклар бўлмаган доривоситалар ташкил этган бўлса (таркибдаги ўртача улуши 94.57 фоиз), мазкур таркибда энг кичик улушни иммунитет учун зардоблар ва вакциналар (таркибдаги ўртача улуши 0.028 фоиз) ишлаб чиқариш ташкил этди.

Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркиби учун олинган эталон қийматлар 2013-2018 йиллар оралиғида йиллик фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг жами фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришдаги улушларининг ўртача қийматлари ҳисобидан шакллантирилди ва қуйидаги кўрсаткичларни ифода этди (2-жадвал).

2-жадвал

Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркиби учун эталон қийматлар

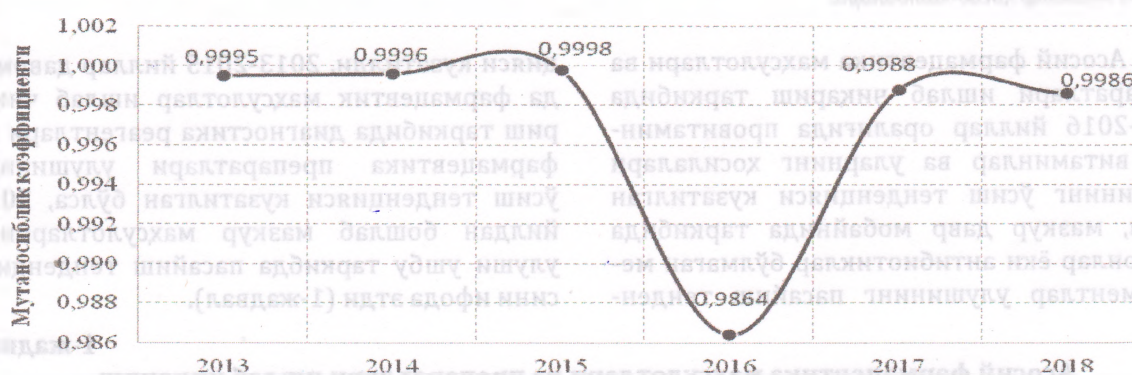
Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркиби	Эталон қийматлар (жамига нисбатан фоизда)
Провитаминлар, витаминлар ва уларнинг ҳосилалари	3,94
Таркибида гормонлар ёки антибиотиклар бўлмаган медикаментлар	94,57
Таркибида кортикостероид гормонлар бўлган медикаментлар	0,18
Иммунитет учун зардоблар ва вакциналар	0,03
Бошқа диагностика реагентлари ва фармацевтика препаратлари	1,29
Жами	100,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб - китоблари.

Шакллантирилган таркибда, таркибида гормонлар ёки антибиотиклар бўлмаган медикаментларнинг улуши 94.57 фоизни, провитаминлар, витаминлар ва уларнинг ҳосилалари улуши 3.94 фоизни, бошқа диагностика реагентлари ва фармацевтика препаратларининг улуши 1.29 фоизни, таркибда кортикостероид гормонлар бўлган медикаментларнинг улуши 0.18 фоизни ҳамда иммунитет учун зардоблар ва вакциналар-

нинг улуши эса, 0.03 фоизни ташкил этди.

Олинган эфирик натижаларга кўра, асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг шакллантирилган эталон таркиби ҳамда 2013 - 2018 йиллар давомида шаклланган фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркиби ўртасидаги мос мутаносиблик коэффицентларининг қийматлари қуйидаги тенденцияни ифода этди (2-расм).

2-расм. 2013-2018 йилларда шаклланган асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибларининг эталон таркибга мутаносиблиги (коэффицентда)

Манба: (1) формула асосида муаллиф ҳисоб - китоблари.

Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибларининг мутаносиблик коэффицентларидан кўрииб турибдики, мазкур кўрсаткич энг юқори қийматини 2015 йилда (қаралаётган

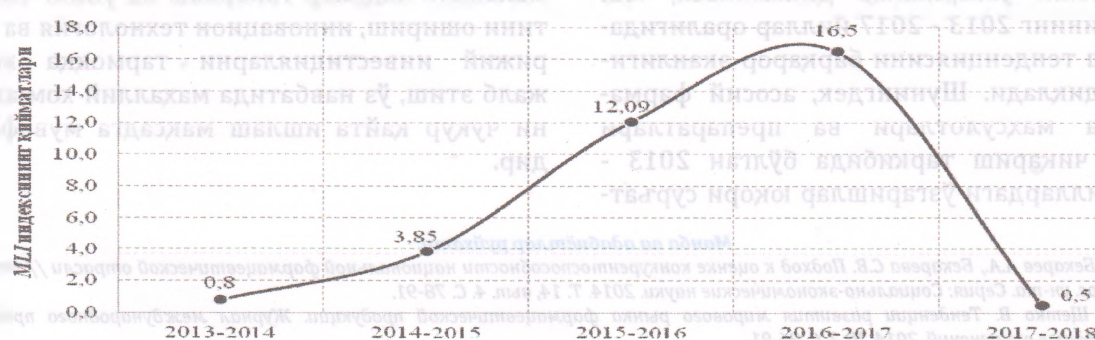
йилда мутаносиблик коэффицентининг қиймати 0,9998 га тенг) қайд этган бўлса, энг қуйи қийматини эса, 2016 йилда қайд этгани ҳолда унинг қиймати 0,9864 га тенг бўлди.

Муаллиф фикрича, айнан 2016 йилда шаклланган асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркиби мутаносиблик даражасининг кескин ўзгаришига провитаминовлар, витаминлар ва уларнинг ҳосилалари улушининг 2016 йилда ўтган 2015 йилга нисбатан 8.68 пунктга ошганлиги сабаб бўлди. Чунки, ушбу ишлаб чиқариш таркибида мазкур маҳсулотнинг улуши 2015 йилда 4.83 фоизни ташкил этган бўлса, 2016 йилга келиб бу кўрсаткич айнан шу таркибда 13.51 фоизни ташкил этгани ҳолда кескин ўзгаришни юзага келтирди.

Олинган таҳлил натижалари жами асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препа-

ратлари ишлаб чиқаришнинг 2015 йилда шаклланган таркиби бошқа йилларда шаклланган таркибларига нисбатан самарали эканлигини тасдиқлади. Чунки, мутаносиблик коэффицентининг мазкур йилда олинган эмпирик қийматлари асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг эталон таркибига жуда яқин эканлигини кўрсатди.

Ҳисоб - китобларимизга кўра, такомиллаштирилган Lilien индекси (MLI) ўзининг энг қуйи қийматини (MLI индексининг қиймати 0.5) 2017-2018 йиллар оралиғида ифода этган бўлса, энг юқори қийматини эса, 2016-2017 йиллар оралиғида (MLI индексининг қиймати 16.5) ифода этди (3-расм).

3-расм. Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибидаги умумий ўзгаришлар динамикаси (MLI индекси қийматларининг ўзгариши)

Манба: (3) формула асосида муаллиф ҳисоб - китоблари.

Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибидаги умумий ўзгаришлар динамикасидан кўриниб турибдики, MLI индексининг қиймати 2013 - 2017 йиллар оралиғида барқарор ўсиш тенденциясига эга бўлган. Агар, MLI индексининг динамикасини Nishi тадқиқотларининг хулосалари асосида баҳолайдиган бўлсак, у ҳолда асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибида бўлган 2013-2017 йиллардаги ўзгаришлар юқори суръатларда борганлигини, 2017 - 2018 йиллардаги ўзгаришлар эса, секин суръатда борганлигини қайд этиш мумкин.

Агар, MLI индексининг динамикасидаги ўзгаришларни С.М.Окладников тадқиқотлари асосида баҳолайдиган бўлсак, у ҳолда асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг 2017 йилда шаклланган таркибий тузилиши, унинг 2018 йилда шаклланган таркибий тузилишидан энг кам даражада ҳамда асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб

чиқаришнинг 2016 йилда шаклланган таркибий тузилиши, унинг 2017 йилда шаклланган таркибий тузилишидан энг юқори даражада фарқ қилганлигини қайд этиш мумкин [19].

Хулоса ва таклифлар.

1. Таҳлиллар шуни кўрсатдики, 2010 - 2018 йиллар оралиғида ишлаб чиқарадиган саноат таркибида асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг улуши 0.62-1.33 фоиз оралиғида тебраниб турди. Мазкур таркибда асосий фармацевтик маҳсулотлар ва препаратлар ишлаб чиқаришнинг улуши энг қуйи кўрсаткичини 2010 йилда (мазкур таркибдаги улуши 0.62 фоиз) ҳамда энг юқори кўрсаткични эса 2016 йилда (таркибдаги улуши 1.33 фоиз) ташкил этди.

2. Илмий хулосаларимизга кўра, мутаносиблик коэффиценти мазмунан баҳоланаётган таркиб ва эталон таркиб ўртасидаги яқинлиқнинг сонли ўлчовини ўзида ифода этади. Улар тўлиқ мос келганда мазкур коэф-

фициент 1 га тенг бўлади. Агар, ҳисобланган мутаносиблик коэффицентининг қиймати қанчалик 1 дан узоқлашса, шунчалик тадқиқ этилаётган йилда шаклланган таркиб эталон таркибдан фарқ қилади ва аксинча, мутаносиблик коэффиценти қанчалик 1 га яқинлашса, шунчалик тадқиқ этилаётган йилда шаклланган таркиб эталон таркибга яқин бўлади. Мазкур фикрлардан келиб чиққан ҳолда, асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқаришнинг 2015 йилда шаклланган таркиби, бошқа йилларда шаклланган таркибларига нисбатан “энг самарали” деб топилди.

3. Асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибидagi умумий ўзгаришлар динамикаси, *MLI* индексининг 2013 - 2017 йиллар оралиғидagi ўсиш тенденциясини барқарор эканлигини тасдиқлади. Шунингдек, асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари ишлаб чиқариш таркибидa бўлган 2013 - 2017 йиллардаги ўзгаришлар юқори суръат-

ларда ҳамда 2017-2018 йиллардаги ўзгаришлар эса, секин суръатда борганлигини кўрсатади.

4. Фармацевтикани иқтисодиётнинг энг юқори технологияли тармоғи эканлигини инобатга оладиган бўлсак, у ҳолда 2010 - 2018 йиллар оралиғидa ишлаб чиқарадиган саноат таркибидa асосий фармацевтика маҳсулотлари ва препаратлари улушининг максимал 1.33 фоиз кўрсаткични қайд этганлиги, муаллиф фикрича етарли эмас. Шу муносабат билан мазкур тармоқнинг республика-миз ишлаб чиқарадиган саноатидаги ва ЯИМ таркибидagi улушларини ошириш мақсадида мазкур тармоққа инновацион ишланмаларни кенг жорий этиш, бу борада юқори малакали кадрлар тайёрлаш ва унинг сифатини ошириш, инновацион технология ва хорижий инвестицияларни тармоққа кенг жалб этиш, ўз навбатида маҳаллий хом ашёни чуқур қайта ишлаш мақсадга мувофиқдир.

Манба ва адабиётлар руйхати:

1. Бекарев А.А., Бекарева С.В. Подход к оценке конкурентоспособности национальной фармацевтической отрасли // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Социально-экономические науки. 2014. Т. 14, вып. 4. С. 78-91.
2. Щетко В. Тенденции развития мирового рынка фармацевтической продукции. Журнал международного права и международных отношений. 2014, № 2. С. 86-91.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. www.lex.uz. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий электрон базаси.
4. Казинец Л.С. Измерение структурных сдвигов в экономике. - М.: Экономика, 1969. - 27 с.
5. Юсупов Р., Шомуродов Т. Миллий иқтисодиёт тармоқларида иқтисодий ўсиш хусусиятлари ва унинг ўзгаришлари таҳлили. BIZNES - ЭКСПЕРТ. №11(131) - 2018.
6. Нурова Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики учебник / Р.М. Нурова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2008. - 51 с.
7. Acemoglu D. Advanced Economic Growth: Lecture 19: Structural Change. MIT. November 12, 2007. - 5 p.
8. Лежнёв А.В. Высшая математика для экономистов: теория пределов и приложения: учебник / А.В. Лежнёв - М.: Магистр: Инфра - М, 2014. - 160 с.
9. Акаева С.А., Соколов В.Н. Об отраслевых и технологических структурных сдвигах, необходимых для модернизации российской экономики. Модернизация. Инновации. Развитие. 2016. Т. 7. № 3. - 38 с.
10. Kaldor N. (1966). *Causes of the Slow Rate of Economic Growth of the United Kingdom: An Inaugural Lecture*. Cambridge University Press.
11. Акаев А., Михайлушкин А., Сарыгулов А., Соколов В. Анализ динамики отраслевой и технологической структуры экономики стран ОЭСР // Экономическая политика. 2009. № 2. С. 116 - 127.
12. Горлова Е. Оценка качества технологической структуры обрабатывающей промышленности. Научные основы мобилизации резервов роста и модернизации экономики: материалы III Форума молодых ученых - экономистов / под общей редакцией д.э.н. Садыкова А.М. / Ташкент: IFMR, 2014. С. 121 - 122.
13. Олейник Е.Б. Формирование и реализация структурной политики в лесопромышленном комплексе региона (на примере Дальневосточного Федерального округа). Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Владивосток - 2014. - 76 с.
14. Dietrich, Andreas (2009): Does growth cause structural change, or is it the other way round?: a dynamic panel data analyses for seven OECD countries, *Jena economic research papers*, No. 2009,034. - 14 p.
15. Ansari M. R., Mussida C., Pastore F. Note on Lilien and modified Lilien index. *The Stata Journal* (2014) 14, Number 2, pp. 398 - 406.
16. Teuber M.O. Strukturwandel und Faktornachfrage in den mittel- und osteuropäischen EU - Beitrittsländern von 2004. Dissertation. Hamburg, Juli 2015. - 27 p.
17. Nedelka E. Structural changes and crises in South - East Asian countries. Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2016. № 1. - 6 с.
18. Zulkhibri M., Naiya I., Ghazal R. Structural Change and Economic Growth in Emerging Markets: A Cross - Country Analysis. p. - 14. <http://www.irti.org/-English/News/Documents/Seminars/Structural%20Change%20and%20Economic%20Growth%20in%20Emerging%20Markets%20A%20Cross-country%20Analysis.pdf>.
19. Окладников С.М., Иванова А.М., Сафонов Т.А. Исследование влияния трансформации региональной экономики на уровень жизни населения. Вопросы статистики, 10/2016. - 77 с.
20. Nishi H. Structural Change and Transformation of Growth Regime in the Japanese Economy. Discussion Paper No. E-15-001. Research Project Center Graduate School of Economics Kyoto University Yoshida - Hommachi, Sakyo - ku Kyoto City, 606 - 8501, Japan. April, 2015. - 7 p.